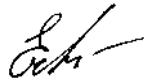

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. І.І. МЕЧНИКОВА

ЧОРБА ОЛЕНА ПАВЛІВНА

УДК: 316.775.2 (043.3)

ДІАЛОГ: СОЦІОКОМУНІКАТИВНІ ТА ДИСКУРСИВНІ АСПЕКТИ

Спеціальність: 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії

CS

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Резр

122144

Одеса - 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі культурології філософського факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник кандидат філософських наук, доцент
Ушакова Клара Вікторівна,
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова, доцент кафедри культурології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Чугусько Віталій Михайлович,
Одеська національна академія харчових технологій
ім. М. Ломоносова, завідувач кафедри філософії;

кандидат філософських наук, доцент
Куліченко Володимир Вікторович,
Одеський національний морський університет,
доцент кафедри "філософії"

Провідна установа - Дніпропетровський національний університет,
Міністерство освіти і науки України (м. Дніпропетровськ)

Захист відбудеться «16» березня 2007 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.09 в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Новосельського, 64

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Пастера, 13

Автореферат розісланий «13» жовтня 2007 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Сумченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертаційного дослідження. Сучасний діалог багато в чому пов'язаний і з глобалізаційними процесами, і з тим, що сучасне суспільство стало більш відкритим і демократичним. Завдяки засобам телекомунікації сьогодні будь-яка людина може стати безпосереднім учасником публічної дискусії. І саме те, що сьогодні міжособистісний діалог в більшості випадків торкається не тільки побутових та особистих, але і соціально-значущих тем, свідчить про інтерсуб'єктивний характер соціальної комунікації.

Актуальність соціально-філософського дослідження діалогу зумовлюється тим, що діалог може виступати як фактор злагоди, що попереджає виникнення війн і конфліктів, може знімати напруженість, створювати обстановку довіри і взаємної поваги. Це стосується як розвитку міжнаціональних відносин, коли в суспільстві існують конфлікти, так і взаємодії різних соціальних інститутів, зокрема в сучасній Україні

В рамках глобалізації зростає роль міжнародного діалогу культур, що підсилює взаєморозуміння між народами, дає можливість кращого пізнання власного національного досвіду.

Важливий внесок в соціально-філософські дослідження діалогічного напрямку внесли Мартін Бубер, Франк Розенцвейг, Ойген Розеншток-Хюсі, Фердинанд Ебнер, Емануель Левітс, Михайло Бахтін, Семен Франк; у феноменології - Едмунд Гуссерль, Мартін Хайдеггер, Альфред Шюц; у екзистенціалізмі - Ж.-П. Сартр, Габріель Марсель, Еріх Фромм, Карл Ясперс, Мігель де Унамуно Хуга, Мерло-Понгі; у неорашатизмі - Річард Роргі; у концепції міжкультурної комунікації - В. Біблер. Інформаційно- дискурсивні аспекти діалогу представлені у герменевтиці Г. Гадамера, у концепції «мовної гри» Л. Вптешітгейна, у теорії мовних актів в аналітичній філософії (Дж. Л. Остін, П.Ф. Стросон, Дж. Р. Серл), у соціолінгвістиці (Л. Щерба, Л. Якубинський, Э. Гоффман), у логіці питань і відповідей Р. Дж. Колліпвуда, у семіотичі (С.С. Аверітцев, Ю. Лотман), у французькому структуралізмі і постструктуралізмі (М. Фуко), у німецькій комунікативній філософії (Ю. Хабермас), в українській комунікативній філософії (А.Т. Ішмурагов, Н. А. Колотілова, А.М. Еременко).

Але необхідність висвітлення багатоманітності діалогу спричинено тією обставиною, що в другій половині ХХ століття в науковий обіг входить термін «дискурс» - спочатку в межах лінгвістики як спроба уточнення і розвитку традиційних понять мови, тексту і діалогу.

Проблемами дискурсу займалися М. Фуко, Ж. Дерріда, Ю. Крістева, дискурс використовується в методі герменевтично-мовного аналізу Ю. Хабермаса і в дискурсивній етиці, яскравим представником якої є К.-О. Апель.

Той факт, що сьогодні поняття дискурсу використовують як синонім діалогу в багатьох галузях наукового знання, пояснює потребу детального розгляду діалогу і дискурсу, визначення їхньої єдності і відмінностей, особливостей

функціонування в сучасних соціокомунікативних процесах, зокрема в педагогіці, релігії, політиці, економіці і взагалі в міжкультурній взаємодії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Тема дисертації пов'язана з дослідженнями в області сучасної соціальної філософії, погоджена з планами науково-дослідної і навчально-методичної роботи філософського факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова та виконана відповідно до теми «Філодофсько-методологічне дослідження гуманітарного знання» (№245, Наказ ОНУ № 855-18 від 18.05.01).

Мета дисертації - дослідити характер співвідношення діалогу і дискурсу, показати їхню значущість в сучасних соціокомунікативних процесах, визначити умови, при яких вони забезпечують єдність і гармонізацію соціальних структур і дозволяють виробляти стратегію дій окремих особистостей, соціальних груп і спільнот.

Для досягнення мета необхідно виконати наступні задачі.

- розглянути еволюцію поняття діалогу відповідно до науково-філософських і культурних концептуальних підходів;
- класифікувати діалогічні концепції ХХ століття й обґрунтувати необхідність виділення концепцій особистісно-орієнтованого та інформаційно-дискурсивного характеру;
- визначити характер співвідношення понять діалогу і дискурсу і виявити їх сутнісні характеристики;
- виявити і проаналізувати специфіку структурних і функціональних елементів діалогу і дискурсу;
- провести компаративістський аналіз інституціональної і неінституціональної форм діалогу і дискурсу;
- проаналізувати особливості функціонування діалогу і дискурсу в сучасних соціокомунікативних процесах та виявити їх взаємозалежність;
- дослідити особливості діалогічної форми педагогічного, міжрелігійного, політичного та економічного дискурсів для характеристики комунікативних процесів, в тому числі і в сучасній Україні.
- позначити діалогово-дискурсивні аспекти міжкультурної взаємодії в сучасних глобалізаційних процесах.

Об'єкт дослідження - діалог і дискурс як форми сучасних соціокомунікативних процесів.

Предмет дослідження — характер співвідношення діалогу і дискурсу і способи їхнього функціонування в сучасних соціокомунікативних процесах.

Під час аналізу проблеми діалогу як соціального дискурсу було використано наступні методи: історичний (аналіз еволюції поняття діалогу від Античності до Нового часу); компаративістський (визначення характеру співвідношення діалогічних і дискурсивних аспектів у соціальній комунікації при аналізі філософських і культурологічних концепцій по даній проблематиці); аналітичний (поділ концепцій діалогу ХХ століття на особистісно-орієнтовані та інформаційно-дискурсивні);

структурний і функціональний (класифікація типів діалогу і дискурсу, виділення форм дискурсу, репрезентація механізмів їх функціонування у політиці, релігії, економіці, педагогіці).

Наукова новизна дослідження. У ході даного дослідження отримані нові результати, представлені в наступних положеннях, що виносяться на захист.

1. Аналіз діалогу як засобу комунікації і як об'єкта філософського пізнання дозволив класифікувати історико-філософський матеріал і виділити особливості концептуальних підходів до діалогу в XX сторіччі.
2. Поділ діалогічних концепцій XX століття на особистісно-орієнтовані та інформаційно-дискурсивні виявив специфіку сучасних комунікативних процесів, що за певних умов приймають дискурсивний характер.
3. На підставі аналізу структурних і функціональних елементів діалогу і дискурсу визначено їхні відмінні риси і характер їхньої взаємодії.
4. Завдяки поділу соціального дискурсу на інституціональний і неінституціональний і виділення його форм вдосконалено типологізацію дискурсу і визначено умови переходу від діалогу до дискурсу.
5. Розгляд засобів масової комунікації і соціологічних досліджень у ракурсі діалогічних форм їхнього функціонування затвердив важливу роль соціального дискурсу в сучасних соціокомунікативних процесах.
6. Аналіз особливостей сучасного політичного, економічного, міжрелігійного і педагогічного дискурсів дозволив визначити діалог як оптимальну форму сучасних комунікативних процесів.

Практичне значення отриманих результатів. Дослідження містить наукові результати, які сприяють більш глибокому розумінню причин і умов виникнення соціальних суперечностей, зокрема політичних, економічних, релігійних. Вони допомагають по-новому підійти до проблеми урегулювання соціальних конфліктів за допомогою діалогічної форми дискурсу в перехідних соціально-політичних умовах, в яких зараз знаходиться Україна. Головні положення і ідеї дисертації можуть бути використані державними органами, політичними партіями, іншими суб'єктами соціально-політичного процесу для більш глибокого розуміння сутності соціальних суперечностей і пошуків шляхів для запобігання конфліктів. Крім того, матеріали дослідження можуть бути використані в науково-дослідній і науково-педагогічній роботі, зокрема в сфері філософії і культурології для подальших наукових досліджень діалогу, тенденцій розвитку суспільства на підставі діалогічного спілкування. Матеріали дисертації можуть використовуватися в курсах філософських дисциплін, в соціальній філософії, філософії культури, етиці.

Результати та основні положення дисертаційної роботи були оприлюднені автором у доповідях та повідомленнях на філософських семінарах, на восьми міжнародних, регіональних, наукових та науково-практичних конференціях, а саме: Наукова конференція КНУ ім. Т.Г. Шевченко «Дні науки - 2002» (Київ 2002);

Міжнародна конференція «Філософські проблеми гуманізації освіти» (Одеса, 2002); Міжнародна конференція «Державно-церковні відносини: регіональні аспекти» (Хмельницький, 2003); Всеукраїнська науково-практична конференція “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 2002); Наукова конференція КНУ ім. Т.Г. Шевченко (Київ, 2003); П’ята міжнародна науково-теоретична конференція «Україна - країни Сходу в XXI столітті: діалог мов, культур, цивілізацій» (Київ, 2003); Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціальні і духовно-культурні виміри релігійних процесів в Україні» (Чернівці, 2003); Науково-практична конференція “Формування патріотизму, моральності, культури, здорового способу життя у студентської молоді” (Одеса, 2006).

Публікації. Результати дослідження знайшли своє відображення у чотирьох статтях в фахових виданнях відповідно до переліку, затвердженого ВАК України та чотирьох тезах. Загальний обсяг авторських публікацій складає 2,7 друк. аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Відповідно до поставлених завдань та логіки дослідження дисертація містить вступ, три розділи, одинадцять підрозділів, висновки та список використаних джерел, який налічує 119 одиниць. Повний зміст тексту викладено на 176 машинописних сторінках

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність проблеми діалогу в дискурсивному і сучасному соціокомунікативному світі. Визначаються мета і задачі дослідження, об’єкт і предмет дослідження, ступінь розробленості проблеми, обґрунтовується наукова новизна авторської концепції та положень, що виносяться на захист, їх теоретичне і практичне значення. Подається загальний опис методології, структури тексту і відомості про апробацію робота.

У **першому розділі** “Концептуальний підхід до проблеми діалогу: історико-філософський аспект” надається історико-філософський аналіз поняття діалогу у відповідності до культурних змін, виділяється структура, особливості його дослідження і розуміння в різних філософських концепціях.

У **першому параграфі** “Еволюція поняття діалогу від Античності до Нового часу” проведено історико-філософський аналіз проблеми діалогу, який дозволив розкрити його сутнісну характеристику, побачити різні структурні підходи до нього в залежності від зміни культурних та науково-філософських епох Крім того, вдалося простежити процес кардинальної зміни місця і ролі діалогу в системі наукового пізнання, що відбувся в історико-філософській думці.

В грецькій філософії діалог як певне спілкування не зводиться тільки до обміну інформацією, а поєднується з внутрішньою боротьбою, з напруженим пошуком. Це є дуже актуальним для Античності в якій формується самосвідомість. Діалоговий простір створюється на основі духовної культури, заснованої на плюралізмі думок, рівноправності точок зору, визнанні загальнолюдських принципів, свободи і цінності особистості в цілому.

В середньовічний період формуються нові моделі діалогу під впливом геоцентричного світогляду,

якому притаманне розуміння усього світу і кожного предмету як інтенсного на Бога. Одними з основних видів діалогу в епоху Середньовіччя є внутрішній діалог, особливо в період ствердження християнства, а також диспут. В середньовіччі істину не шукають, вона дана у Священному Писанні, і завдання людини полягає в тому, щоб досягнути її. Відбувається процес обґрунтування того, що уже відомо задалегідь.

Специфікою філософського діалогу епохи Відродження стала його незавершеність, і позиція автора може бути зрозуміла тільки в контексті інших його творів. Це пов'язано з тим, що на зміну середньовічній ідеї Бога приходить ідеал досконалої людини. Крім того, в добу Відродження набирає оберти міжкультурний діалог у зв'язку з великими географічними відкриттями.

У Новий час виникає нова парадигма і відмінною рисою філософських систем стає їх завершеність. Філософія прагнула стати наукою, монологічно розгортала свою позицію, тому що кожна нова філософська система претендувала на вираження єдиної істини. Але все ж таки навіть у німецькому ідеалізмі XVII — XIX століть простежується певний діалогізм, особливо у вирішенні проблем суб'єкту, його пізнавальних можливостей та міжсуб'єктивних відносин.

Незважаючи на розмаїття підходів, Античність і Новий час поєднує те, що діалог розглядається, насамперед, як засіб спілкування і пізнання навколишнього світу і самого себе. У XX столітті діалог стає самостійним об'єктом вивчення філософії разом з його учасниками і процесом їхнього взаєморозуміння.

У другому параграфі "Особистісно-орієнтований характер діалогічних концепцій XX століття" представлено аналіз концепцій діалогу XX століття з точки зору їх поділу на особистісно-орієнтовані й інформативно-дискурсивні.

Замість монологічної парадигми Нового часу і декартовського «я мислю» пропонується парадигма інтерсуб'єктивності і формула «ми мислимо». Різні течії, такі як феноменологія, діалогізм, екзистенціалізм, структуралізм і інші по своєму визначають категорію Іншого і споріднені їй поняття.

У особистісно-орієнтованих концепціях об'єктом аналізу є зустріч партнерів по діалогу, а діалог і саме подія зустрічі стає основою для філософствування.

Особлива роль в особистісно-орієнтованих концепціях належить діалогізму, який виникає в філософії в першій половині XX століття і ставить за свою мету створення нового типу рефлексії на основі діалогу — у якості відношення до Іншого як до «Ти».

Філософи-діалогісти в XX столітті осмислили і представили нову - поліфонічну - картину світу, що більш адекватна світогляду XX століття, ніж монолопчні погляди епохи Нового часу. Наступні мислителі широко використовують досвід філософів-діалогістів при розробці нових концепцій, пов'язаних з міжсуб'єктивною взаємодією.

Проблема діалогу розглядається у феноменології в теорії інтерсуб'єктивності, складає важливий об'єкт дослідження екзистенціальної філософії. Зокрема, у більшості екзистенціалістів акцент робиться на його негативній стороні, тобто на складності чи навіть неможливості ведення справжнього діалогу.

Таким чином, діалогічні концепції XX століття (які ми класифікуємо як особистісно-орієнтовані)

мають яскраво виражені загальні концепти: розуміння себе за допомогою спілкування з «Іншим», гуманітарне мислення, творче осмислення дійсності. Через діалог здійснюється розуміння людиною себе самої в процесі розуміння інших. Діалог збагачує партнерів, оскільки він стверджує «Іншого» не як межу своїх можливостей, а як розширення своїх можливостей. «Інший» стає цікавим нам саме своєю інаковістю.

Особистісно-орієнтовані концепції діалогу припускають міжсуб'єктне спілкування, єднання свідомостей на метафізичному рівні замість гносеологічної структури «суб'єкт - об'єкт».

У третьому параграфі «Інформаційно-дискурсивний характер діалогічних концепцій ХХ століття» акцентується увага на інформаційному аспекті діалогу, де він виступає як теорія мовних актів в аналітичній філософії, ідея «мовної гри» Л. Вітгенштейна, логіка дискурсу в структуралізмі і німецькій комунікативній філософії, а також є ключовим предметом розгляду в герменевтиці, семіотиці і т. і.

Когнітивно-дискурсивна парадигма змінила загальний напрямок досліджень тексту. Термін «дискурс», який з'явився в середині ХХ століття, починають використовувати поряд із терміном «діалог». Введення терміну «дискурс» в науковий обіг пов'язане з розвитком лінгвістичних досліджень.

Підходи до дискурсу класифікуються в роботі по трьох напрямках. До першого відносяться власне лінгвістичні вживання цього терміна, що являють собою спроби уточнення і розвитку традиційних понять мови, тексту і діалогу. Другий напрямок пов'язаний з французькими структуралістами і постструктуралістами, насамперед з М. Фуко. Третій напрямок пов'язаний з ім'ям німецького філософа і соціолога Ю. Хабермаса. Лише в дискурсі, на його думку, народжується справжнє філософське мислення, руйнується уявна самоочевидність суджень, переборюються догматизм, фанатизм, однобічність, сліпота і глухота людей один до одного, ворожість.

Філософська розробка проблеми дискурсу призвела до зародження такого напрямку, як дискурсивна етика, яскравим представником якого є К.-О. Апель. Дискурсивна етика покликана була стати адекватною відповіддю на глобальні виклики сучасності, певною універсальною етикою колективної відповідальності за майбутнє людства.

Інформаційно-дискурсивний тип діалогу для дисертанта становить особливий інтерес, тому що в ньому найбільш рельєфно відображується весь комунікативний процес, що в сучасних умовах усе більше приймає дискурсивний характер.

У другому розділі «Діалог і дискурс: особливості структурних і функціональних співвідношень» проводиться аналіз і сутнісна характеристика понять діалогу і дискурсу, класифікуються типи дискурсу і визначаються його форми, а також визначається важлива роль інституціонального дискурсу в сучасній соціокомунікації.

У першому параграфі «Сутнісна характеристика понять діалогу і дискурсу» репрезентується власне визначення діалогу як всеосяжного процесу зацікавленої взаємодії людей шляхом обґрунтування своїх значеннєвих позицій і сприйняття інших способів міркування, що веде до їх творчого збагачення і зміни.

Поняття дискурсу займає особливе місце в сучасних дослідженнях діалогу. Багато в чому це пов'язано з сучасними тенденціями, зокрема плюралізмом, який став реальною і загальновизнаною ознакою соціального життя.

Сутнісна характеристика понять діалогу і дискурсу дозволила зробити висновки не тільки про їхні схожі, але й відмінні особливості. Було визначено, що змістовно важливими відмінностями між діалогом і дискурсом є те, що діалог більшою мірою ступені підкреслює інтерактивний характер використання мови, тоді як термін «дискурс» здебільшого акцентує на процесі включення спілкування в соціальний контекст.

Дискурс спрямований на уточнення змістів і вироблення спільної позиції, думки, оцінки, норми. Ця форма комунікації дозволяє демократично обговорювати, виробляти колективні рішення й одночасно є для індивіда нормативним утворенням, яке сприймається осмислено і добровільно. Саме те, що сьогодні міжособистісний діалог у більшості випадків торкається не тільки побутових й особистих, але і соціально-значущих тем, говорить про те, наскільки кожна сучасна людина включена в соціальну комунікацію. Загальним фактором будь-якого діалогу є те, що його учасники прагнуть до взаєморозуміння чи прийняття якогось рішення. І кінцевою метою комунікації, що базується на діалогічному відношенні соціальних суб'єктів, є вироблення стратегії дій окремих особистостей, соціальних груп і спільнот, що в остаточному підсумку є дискурсом.

У другому параграфі "Структурно-функціональний підхід до проблеми діалогу і дискурсу" були виділені і класифіковані типи дискурсу - особистісний і соціальний. Таке виділення обумовлено тим, що в особистісно-орієнтованому дискурсі співрозмовник виступає як індивідуальність у всьому багатстві свого внутрішнього світу, а в соціальному дискурсі— як представник певного соціального інституту, організації, спільноти.

Соціальний дискурс виступає як частина соціальних відносин, що являють собою взаємодію і вираження взаємної залежності індивідів, великих і малих груп з приводу їхньої життєдіяльності, способу життя, відношення до суспільства, внутрішній самоорганізації, відношення з іншими суб'єктами, тобто з приводу цілісності буття суспільства і людини як суб'єктів життя.

В цьому параграфі автором обґрунтовується класифікація форм дискурсу, а саме монолог, діалог і символ. Монолог припускає не тільки того, хто говорить, але й адресата. Тому ми можемо стверджувати, що монолог є окремим випадком діалогу, хоча в понятті діалогу більше акцентується діяльність говоріння, тоді як у понятті монологу - його результат. Крім того, монолог можна у певній мірі трактувати як діалог із самим собою.

У соціальному плані плоди монологічного дискурсу можуть бути досип, гіркими, адже монолог припускає єдино можливу правду, яку можна стверджувати будь-якими засобами, у тому числі і насильництвом. Вище соціальне втілення монологу виявляється в крайньому авторитаризмі, що переростає в тоталітаризм. Подібний історичний досвід ХХ століття породив напевно усвідомлення необхідності діалогічної побудови соціальних відносин.

Символ також входив, у структуру дискурсу. Символічні елементи мають політичний дискурс (червоний прапор, свастика, символи влади), релігійний дискурс (ікони, предмети культу, одяг священнослужителя) і т.д. У свою чергу, символ можна репрезентувати як невербальну форму діалогу.

На підставі даного аналізу стверджується, що саме діалогова форма дискурсу є найбільш оптимальною в сучасних соціокомунікативних відносинах. У соціальному дискурсі формуються і затверджуються соціальні норми, принципи, дії і цінності. Процес обґрунтування з необхідністю припускає конкуренцію різних точок зору. Тому дискурс не може обійтися без елементів дискусії, полеміки, суперечки. Результатом соціального дискурсу є ухвалення кінцевого рішення, консенсусу, що власне і робить різного роду дебати дискурсом. Але цей кінцевий результат з необхідністю припускає діалогічну форму в процесі його обговорення.

Акцентується увага на тому, що не кожний діалог закінчується згодою, досягненням єдності поглядів. Але діалог, у якому досягнуто консенсус, і стає в умовах сучасної комунікації дискурсом. Таким чином, дискурс є завершеним діалогом. Тому в процесі дослідження акцентується увага не просто на розгляді діалогу, як способу вирішення сучасних соціальних проблем, але й на аналізі діалогу як соціального дискурсу. Це пов'язано з тим, що ці проблеми вимагають не просто обговорення, що може тривати до нескінченності, а прийняття певних рішень і впровадження їх у соціум.

У свою чергу, в структурі діалогу виділено два типи дискурсивної взаємодії - співробітництво і конфронтація (на основі критерію збігу чи розбіжності інтересів і цілей сторін), які відбиті у двох моделях діалогу: кооперативній і конфліктній. Елементи конфронтації зводять нанівець продуктивний діалог, а діалог-співробітництво створює передумови для формування нового дискурсу. Кооперативний діалог як бажана форма дискурсу, на нашу думку, можливий лише у випадку дотримання певних сталих умов взаємин: урахування дійсних інтересів сторін; сприйняття партнера як рівного, що має право на власну думку і власне рішення; дискусійний характер спілкування; використання загальних засобів спілкування для адресанта й адресата; кількість і компетентність учасників діалогу. Ці умови допомагають визначити специфіку особистісного і соціального дискурсу, виявити їхні подібності і відмінності.

У третьому параграфі "Інституціональний підхід в діалогово-дискурсивній проблематиці" висвітлені нові моменти в структурі діалогу і дискурсу, які дозволили побачити особливості їхнього функціонування в сучасному суспільстві.

Однією з найважливіших функцій інститутів можна вважати вирішення проблеми кооперації між людьми, унеможливлення непорозуміння, невизначеностей, що супроводжують взаємодію між ними. Інакше кажучи, інститути здатні забезпечити повноцінний діалогово-дискурсивний взаємин.

Інституціональний дискурс визначається як взаємодія, що відбувається за допомогою суспільних інститутів між індивідами, групами й організаціями, а також і між самими соціальними інститутами, заданими в цьому діалозі. В процесі цієї взаємодії відбувається не тільки опис об'єкта, але і конструювання його.

Неінституціональний дискурс формується на основі взаємодії різних соціальних спільнот, що не закріплені інституціонально і являють собою інтегративну цілісність. У будь-якій спільноті є базова ознака, що створює умови для суспільного життя людей.

Поділ дискурсу на інституціональний і неінституціональний досить умовний, адже людина на протязі життя виявляється включеною у різноманітні групи з їхньою специфічною субкультурою, тому зазнає впливи як інституціональних (дитячий сад, школа, вуз), так і неінституціональних (двір, вулиця, клуби, друзі і т.д.) видів дискурсу.

Вищенаведений поділ має важливе значення не тільки для побудови структури, але і для характеру функціонування елементів діалогу і дискурсу. Інституціональний дискурс виступає як формальний, він закріплений у традиціях, звичаях, протоколах та ін. А неінституціональний дискурс не завжди передбачуваний і урегульований, тому може набувати різних, у тому числі й агресивних форм, у вигляді несанкціонованих мітингів, демонстрацій і т.д. Але і у таких формах його функціональна роль не тільки негативна, оскільки показує, що в суспільстві не все гаразд. В такій неінституціональній формі нерідко виражається суспільна думка, тому що представники груп тяжіють до того, щоб, виявляючи свої вимоги і позиції, вплинути на хід інституціонального дискурсу. Саме він визначає, наскільки виправдані і правомірні в даний момент ті чи інші інституціональні дискурси.

При аналізі будь-якого діалогу представляється дуже важливим роль мовчаного спостерігача. Ті, хто спілкуються, вільно чи мимоволі враховують його у своїй комунікації. В принципі цим спостерігачем може бути совість, суспільна мораль, авторитетне обличчя, а для віруючих - Бог. Таким чином, мовчазний спостерігач впливає на спрямованість і відкритість інституціонального дискурсу.

У **третьому розділі** "Діалог і дискурс у соціокультурному комунікативному просторі" пропонується аналіз функціонування діалогової форми політичного, економічного, релігійного та педагогічного дискурсів у рамках сучасної соціокомунікативної ситуації і культурному просторі.

У **першому параграфі** "Формування соціального дискурсу в сучасних комунікативних процесах" на основі аналізу сутності соціальної комунікації робиться висновок про те, що найважливішою функцією комунікації є структурування та упорядкування суспільства. Виділяються комунікативні рівні, під якими розуміється можливість реалізації й існування комунікативної взаємодії в залежності від суб'єктів, предметів, середовища, які детермінуються часом простором буття макро-, мікро- і мікросоціуму. Це дозволяє дисертанту обґрунтувати необхідність дослідження діалогічної форми різних типів дискурсів.

Відзначається величезна роль засобів масової інформації в сучасній соціальній комунікації, тому що саме вони є найбільш доступним засобом зв'язку з громадськістю. Окреслюються дві основні функції дискурсу засобів масової інформації - орієнтуюча і маніпулятивна, а також класифікуються стратегії, що найбільш часто використовуються: стратегія мішені, стратегія інверсії, стратегія алібі, стратегія коду та ін.

Акцентується увага на появі нового типу дискурсу засобів масової інформації-віртуальному, який виявляється достатньо діалогічним. Віртуальний дискурс стає джерелом найрізноманітніших дискурсивних утворень, що

відрізняються величезною комунікативною інтенсивністю. Цим віртуальний дискурс вигідно відрізняється від дискурсу інших засобів масової інформації, тому що дозволяє людині володіти більш незалежною інформацією і робить її більш вільною у своїх поглядах. Зауважується, що телебачення вже починає засвоювати прийоми віртуальних систем, і це дає йому можливість вийти на діалогічний рівень спілкування.

Крім того, засобом, за допомогою якого відбувається діалог із громадськістю, є соціологічні дослідження. Стверджується, що соціологічні дослідження є діалогічним засобом формування соціального дискурсу, певним посередником між громадянським суспільством і соціальними інституціями. Відзначається, що більшість видів цих досліджень також відбуваються у формі діалогу.

У другому параграфі “Діалогова концепція культури і педагогічний дискурс” аналізуються сучасні тенденції розвитку педагогіки, що спрямовані на формування засобів, умов і механізмів самодетермінації особистості, пов’язані з концепцією діалогу культур.

Аналіз діалогової концепції культур в педагогічному дискурсі показав, що вона активно сприяє здійсненню переходу від репродуктивних форм педагогіки до продуктивних. У свою чергу, це дало можливість розглянути нові форми діалогу в системі освіти, які орієнтовані на творчість і співтворчість. Також був зроблений акцент на необхідності введення креативних елементів у систему педагогіки і, у зв’язку з цим, були визначені актуальні стратегії педагогічного дискурсу (пояснююча, оцінююча, контролююча, сприяюча, організуюча), які допомагають процесу соціалізації особистості і її включенню у соціальну комунікацію вже на ранніх етапах розвитку. Головним фактором креативного навчання є ініціативність учнів, які перестають бути об’єктом педагогічного впливу і стають повноправними суб’єктами спілкування.

В світлі визначених тенденцій розгляд педагогічного дискурсу в межах діалогу культур дає можливість стверджувати, що він грає суттєву роль в функціонуванні і розвитку сукупності засобів, які допомагають модернізувати освіту залежно від сучасних тенденцій у суспільному або науковому житті, одними з цінностей котрих є творчість, креативність, діалогічність.

У третьому параграфі “Діалог як форма міжрелігійного дискурсу” релігійний дискурс репрезентовано як особливий тип інституціонального дискурсу з чітко окресленими диференціальними ознаками, який будується на основі діалогу конфесій. Особливо актуальним представляється пошук загальної основи діалогу різних релігійних світоглядів і дослідження причин конфліктів між релігіями і конфесіями, тому що часто причини ворожнечі лежать не у світогляді, а у політичних і соціально-економічних відносинах.

Різні релігії схильні об’єднати свої зусилля перед обличчям зовнішніх проблем чи загрозливих факторів і боротися з ними пліч-о-пліч із представниками найрізноманітніших конфесій. Однак коли порушується міра поваги, тобто з’являються поняття «краще», «більше», то відбувається моментальне руйнування діалогу. У культурі це виявляється як націоналізм, у політиці — як конфронтація, а в релігії — як екстремізм.

Тому при розгляді міжрелігійного діалогу було встановлено, що саме релігійний плюралізм, який припускає, що за іншою культовою системою визнається не тільки юридичне право на існування, але і право на володіння духовною істиною і рятівною культовою практикою, є основою продуктивного міжконфесійного діалогу і визначає поважне відношення релігій одна до одної.

У четвертому параграфі “Діалогічний аспект політичного та економічного дискурсу” було визначено, що діалогову форму політичного дискурсу можна вважати оптимальною для плідної взаємодії різних політичних сил у демократичному суспільстві. Відзначається, що політичний дискурс пересувається по осі «монологічність - діалогічність». До цих полюсів тяжіють відповідно, тоталітарний і демократичний типи політичного дискурсу. Діалогічність демократичного дискурсу міститься в його принциповій полемічності, що у свою чергу реалізується в принципах співробітництва і суперництва

Ззначається, що не кожний політичний діалог закінчується згодою, досягненням єдності в поглядах на проблему. Більш того, він може загострити незгоду і незрозуміння між сторонами. Однак сам принцип діалогізму припускає існування певної цілісності, до якої прагнуть учасники діалогу.

Українські громадяни відчують залежність свого повсякденного життя від політичних подій, розвитку економічних реформ і усвідомлюють перспективний зв'язок свого майбутнього з майбутнім країни в цілому. Це включення в політичний процес приводить до відповідальності за власний політичний вибір і, отже, за суспільні вчинки. Тому сьогодні дуже важливо, щоб політичний дискурс в Україні був діалогічним і публічним на відміну від монологічного дискурсу попередніх політичних систем, який все ще має свій вплив на хід політичних подій.

Акцентується увага на особливостях функціонування у сучасному суспільстві і економічному дискурсу. На відміну від політичних дискурсів, економічний меншою мірою залучає цінність солідарності, скоріше сприяє розвитку індивідуалізму. На підставі того, якою мірою в тому чи іншому співтоваристві розвинений ринковий дискурс, можна судити про ступінь його діалогічності. В умовах глобалізації й інтеграції культури це актуально і для України, тому що дозволить їй успішно вести діалог по різних питаннях з іншими країнами, продуктивно співпрацювати, не втрачаючи при цьому свою ідентичність. Це буде вагомий крок на шляху визнання України у світі як успішної країни.

У п'ятому параграфі “Особливості міжкультурної комунікації в сучасному світі” було визначено, що сучасний міжкультурний діалог здійснюється в інших комунікативно-семантичних умовах, ніж це відбувалося при контакті локально-стаціонарних культур. Замість прямого перетинання між культурами і створення особливого міжкультурного простору спілкування, діалог здійснюється за допомогою нового утворення, яке ми позначаємо як глобальне комунікативне поле.

На наш погляд неправомірно розуміти проблему діалогу культур у процесі глобалізації як синтез усіх культурних традицій. Правомірна, на наш погляд, позиція, відповідно до якої повноцінний діалог культур у процесі глобалізації розглядається як діалог відмінностей, в якому кожна культура знаходить свою ідентичність, має можливість визначити свої ширші цінності і припускає взаєморозуміння і компроміс.

Розгляд особливостей міжкультурної комунікації дозволяє зробити висновок про те, що свої власні змісти культура визначає тільки в постійній суперечці з іншою культурою, з іншою сукупністю змістів. Саме це обумовлює необхідність діалогу культур, а в умовах глобалізації вимагає формування нового дискурсу цивілізаційних відносин, який базується на ствердженні, що кожна культура є унікальною і має однакові шанси і умови для власного розвитку.

Висновки. Дисертаційне дослідження соціокомунікативних та дискурсивних аспектів діалогу дозволяє нам дійти наукових і практичних результатів. Аналіз проблеми діалогу надав можливість систематизувати історико-філософський матеріал, окреслити специфіку сучасних соціокомунікативних тенденцій і розкрити механізм функціонування діалогової форми політичного, мікрелігійного, економічного педагогічного дискурсів та дискурсу засобів масової інформації. Це дослідження дозволило дійти наступних висновків:

1. В результаті проведеного історико-філософського дослідження було встановлено, що еволюція поняття діалогу та зміна його змісту відповідає зміні науково-філософських та культурних епох. На цій підставі аналіз діалогічних концепцій ХХ століття дозволив розділити їх на особистісно-орієнтовані і інформаційно-дискурсивні.
2. Особистісно-орієнтовані концепції діалогу репрезентуються як особистісна комунікація, завдяки котрій здійснюється розуміння людини самої себе в процесі розуміння інших, а також розуміння навколишньої дійсності.
3. В інформаційно - дискурсивних концепціях діалог набуває нового сенсу і виступає як самостійний об'єкт дослідження із власною структурою, нормативними ознаками, візуалізується його дискурсивний характер в системі сучасної соціальної комунікації.
4. На основі порівняльного та структурно-функціонального аналізу понять діалогу і дискурсу встановлено: термін дискурс можна використовувати для відображення включення в соціальний контекст, а в системі соціальної комунікації дискурс необхідно розглядати як завершений діалог, як консенсус.
5. Класифікація типів діалогу та дискурсу (особистісний та соціальний), виділення таких форм дискурсу як монолог, діалог та символ, а також кооперативної і конфліктної моделі діалогу, привели до висновку, що саме діалогова форма дискурсу є найбільш життєздатною в сучасних соціокомунікативних відносинах.
6. Інституціональний підхід дозволив висвітлити нові моменти в структурі діалогу і дискурсу і побачити особливості їхнього функціонування в сучасному суспільстві. Особливості неінституціональної дискурсу спільностей і меншостей дають нам можливість розгляду його як малої передбачуваного і нерегульованого, але, проте, досить діалогічного.
7. Аналіз сутності соціальної комунікації дозволив репрезентувати її як одну з підсистем життя суспільства, яка структурує і упорядковує соціальне буття, а також визначити комунікативні рівні, під якими розуміється можливість

можливість реалізації й існування комунікативної взаємодії в залежності від суб'єктів, предметів, середовища, які детермінуються часом, простором буття макро- міді- і мікросоціуму. Завдяки цьому обґрунтована необхідність розгляду діалогічної форми різних типів дискурсу.

8. Звернення до педагогічного дискурсу, як важливого процесу соціалізації особистості, показало, що в сучасних соціальних процесах він здобуває нову форму і констатує перехід від репродуктивних форм педагогіки до продуктивних. Це дає можливість розглянути нові форми діалогу в системі освіти, які зорієнтовані на розуміння, творчість і співтворчість. Робиться акцент на необхідності введення креативних елементів у систему педагогіки.

9. На основі аналізу особливостей політичного дискурсу встановлено, що діалогова форма дискурсу є пріоритетною в політичних відносинах відкритого суспільства на відміну від монологічної форми суспільства тоталітарного. Діалогову форму політичного дискурсу можна вважати оптимальною для плідної взаємодії різних політичних сил у демократичному суспільстві, тому що це сприяє виробленню і здійсненню найуспішніших політичних проєктів.

10. Розгляд основних рис економічного дискурсу дозволив визначити ринковий дискурс як пріоритетний для продуктивної взаємодії в сучасному світі. На підставі того, якою мірою в співтоваристві розвинений ринковий дискурс, були виділені критерії, що дозволили зробити поділ культури на нормативну і ринкову. Розгляд їхніх характерних рис дозволив стверджувати, що діалогічна форма дискурсу більш органічна для ринкової культури і допомагає успішно розвиватися в соціально-економічному напрямку як розвиненим країнам, так і країнам, які ще розвиваються, що, безсумнівно, актуально і для сучасної України.

11. Культура може в певному сенсі забезпечити примирення та злагоду. Свої власні змісти культура визначає тільки в постійній суперечці з іншою культурою, з іншою сукупністю змістів. Саме це обумовлює необхідність діалогу культур, а в умовах глобалізації вимагає формування нового дискурсу цивілізаційних відносин, що має базуватися на положенні: жодна культура не має абсолютної переваги над іншою культурою.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладено в наступних публікаціях автора:

1. Будник О. П. Формування принципу діалогізму у філософії і культурі//Філософські пошуки. Біля витоків вітчизняного гуманізму. Вип. XIII. Львів - Одеса: Cogito - Центр Європи, 2002. - С. 247 - 256.
2. Будник О. П. Міжрелігійний діалог в глобальних процесах// Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. - Чернівці: Рута, 2003. - Вип. 163-164. Філософія. - С. 32-35.
3. Чорба О.П. Діалог як методологічний принцип глобалізаційних процесів//«Наукове пізнання: методологія та технологія». - Одеса. Південноукраїнський державний педагогічний університет, 2003. —С.68-72.
4. Чорба О.П. Діалог і дискурс: взаємозв'язок понять//Перспективи. - 2004. - № 2-3 (26-27). - С. 77 - 82.

5. Будник О.П. Діалогізм як принцип гуманітарної освіти// Матеріали міжнародної наукової конференції «Філософські проблеми гуманізації освіти». — Одеса, 2003. С.151-152.
6. Будник О.Л. Діалог в Інтернеті як прояв сучасної культури// Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість: 36. Матеріалів Всеукр. Наук.-іфакт, конф., Київ, 27-28 березня 2003 р.; У 5-ти т. - К.: У Європ. ун-ту, 2003. - Т. 2. - С.61 — 63.
7. Будник О.П. Діалогізм сучасного морального імперативу//Вісник. Філософія. Політологія. Вил. 52 - 53. К: В-во Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2003. - С. 94.
8. Чорба О.Л. Діалогова концепція культури в педагогічному дискурсі//Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції “Формування патріотизму, моральності культури, здорового способу життя в студентській молоді”, 24-25 травня 2006 р.- Одеса. —2006. - С. 137 -138.

АНОТАЦІЇ

Чорба О.П. Діалог: соціокомунікативні та дискурсивні аспекти. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії - Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса, 2007.

У дисертації проаналізовано співвідношення понять діалогу і дискурсу у сучасних соціокомунікативних процесах, визначено умови, при яких вони забезпечують гармонізацію соціальних структур, дозволяють формувати стратегію дій окремих індивідів і спільнот.

Новизна дослідження полягає у тому, що діалог досліджується у співвідношенні з поняттям дискурсу, це дозволяє встановити їх взаємообумовленість і побачити нові особливості їхнього функціонування в сучасних соціокомунікативних процесах. Дискурс репрезентується як завершений діалог, консенсус, якого досягають в процесі діалогу і втілюють в життя. Класифікація типів та форм діалогу та дискурсу привела до висновку, що діалогова форма дискурсу є найбільш життєздатною як для інституціональної, так і неінституціональної взаємодії.

Показано особливості функціонування діалогової форми дискурсу в засобах масової інформації, педагогіці релігії, політиці, економіці та міжкультурній взаємодії. В сучасних умовах педагогічний дискурс констатує перехід від репродуктивних форм педагогіки до продуктивних; в сучасному релігійному дискурсі основним моментом є релігійний плюралізм, не направлений на знищення релігійних відмінностей; діалогова форма політичного і економічного дискурсу виявляється найбільш пріоритетною для відкритого суспільства, на відміну від монологічної форми суспільства тоталітарного, сприяє здійсненню успішних політико-економічних проєктів, що без сумніву актуально для сучасної України. Показано, що культура свої власні позиції визначає тільки в діалозі з іншими культурами, що обумовлює необхідність діалогу культур і в умовах глобалізації потребує формування нового дискурсу цивілізаційних відносин.

Ключові слова: діалог, дискурс, соціальна комунікація, консенсус, діалог культур.

Чорба Е. Л. Диалог: социокоммуникативные и дискурсивные аспекты.—Рукопись.

Диссертация на соискание научного звания кандидата философских наук по специальности 09.00.03 - социальная философия и философия истории — Одесский национальный университет им. ИЛ Мечникова, Одесса, 2007.

Диссертация посвящена актуальной, но недостаточно разработанной проблеме — соотношению понятий диалога и дискурса в современных социокоммуникативных процессах и определение условий, при которых они обеспечивают единство и гармонизацию социальных структур, позволяют формировать стратегию действий отдельных личностей и социальных групп.

Актуальность социально-философского исследования диалога обуславливается тем, что диалог в современных условиях может рассматриваться как средство предупреждения социальных конфликтов, достижения компромиссов в сложных социокоммуникативных процессах, в том числе, в современной Украине. Новизна исследования определяется тем, что диалог исследуется в соотношении с понятием дискурса и это позволяет установить их взаимообусловленность и увидеть новые особенности их функционирования в социокоммуникативных процессах, в том числе в педагогике, религии, политике, экономике и в целом в межкультурном взаимодействии.

В диссертации представлен анализ имеющихся исследований диалога и дискурса, рассмотрена эволюция понятия диалога от Античности до Нового времени, а так же концепции диалогизма, феноменологии, экзистенциализма, неопрагматизма, герменевтики, социолингвистики, семиотики, французского структурализма и постструктурализма, немецкой коммуникативной философии, современные отечественные и зарубежные разработки. Рассмотрены основания, по которым диалогические концепции XX века классифицированы на лично-ориентированные и информативно-дискурсивные, выделены их сущностные характеристики.

Использованный в работе структурно-функциональный и компаративистский подходы позволили структурировать элементы диалога и дискурса, классифицировать их типы и формы, увидеть их сходства и различия, выделить кооперативная и конфликтная модели диалога. Это так же дало возможность уточнить исследуемые понятия и утверждать, что дискурс может рассматриваться как завершённый диалог, консенсус, которого достигли в процессе диалога и внедряют в жизнь. В результате было доказано, что именно диалоговая форма дискурса является наиболее жизнеспособной в современных социокоммуникативных процессах, приемлема как для институционального так и неинституционального взаимодействия.

Анализ диалога и дискурса осуществлен в рамках системы социальной коммуникации. Определение коммуникативных уровней обусловило возможность анализа диалогичной формы разных типов дискурса, в том числе педагогического, межрелигиозного, политического, экономического. Так, было установлено, что:

в современных условиях педагогический дискурс приобретает новые черты и констатирует переход от репродуктивных форм педагогики к продуктивным;

- в современном межрелигиозном дискурсе ключевым моментом является религиозный плюрализм, не направленный на уничтожение религиозных отличий;
- диалоговая форма политического и экономического дискурса является более приоритетной для открытого общества, в отличие от монологической формы общества тоталитарного, и способствует осуществлению успешных политических и экономических проектов, что несомненно актуально для современной Украины.

Показано, что культура свои собственные позиции способна определить только в постоянной дискуссии с другими культурами, что обуславливает необходимость диалога культур и в условиях глобализации требует формирования нового дискурса цивилизационных отношений, предполагающего отсутствие абсолютного доминирования какой-либо культуры.

Ключевые слова: диалог, дискурс, социальная коммуникация, консенсус, диалог культур.

Chorba O.P. The dialog: sociocommunicational and discursal aspects. - Manuscript

The thesis is presented as a competition for a candidate degree in the field of philosophy in speciality 09.00.03 - social philosophy and philosophy of history - Odessa national university it I.I. Mechnikova, Odessa, 2007.

A parity of concepts of dialogue and to a discourse in actual sociocommunicational processes are analysed in the dissertation. There are certain conditions at which they provide harmonization of social structures and allow to form strategy of actions of social structures and individuals.

Novelty of research consists that dialogue concept is investigated in the aspect to a discourse concept It allows to point at their interconditionality and to see new features of their functioning in nowadays sociocommunicational processes. The discourse is represented as the completed dialogue as a consensus which have reached during dialogue and embody during a life. Classification of types and forms of dialogue and discourse has led to a conclusion, that the dialogue form of a discourse is the most viable in communicational processes.

Features of functioning of the dialogue form of a discourse in pedagogics, religion, a policy, economy and intercultural interaction are pointed at. In modern conditions the pedagogical discourse ascertains transition from reproductive forms of pedagogics to productive. In a modern religious discourse the basic point is the religious pluralism which is not directed on destruction of religious differences. The dialogue form of a political and economic discourse appears the priorities! for the open society, unlike the monologic form of a society totalitarian, assists realization of successful political-economical projects. It is undoubtedly actual for modern Ukraine. It is shown, that the culture defines own positions only in dialogue with other cultures. It causes necessity of dialogue of cultures and for conditions of globalization requires formation of a new discourse civilisational attitudes.

Keywords: dialogue, discourse, the social communications, consensus, dialogue of cultures.

Підписано до друку 07.02.07.

Формат - 60x84x16.

Обсяг - 0,9 друк, аркуш.

Наклад - 100 примірників

Друкарня «Аркуш» м. Одеса, вул. Кузнечна, 48,
тел.(0482) 355-490